

Погляды Юзэфы Кодзіс-Крыжаноўскай на жаночае пытанне: «Сямейнае пытанне ў жаночай справе»

І.М. НОВІК

Артыкул прысвечаны Юзэфе Кодзіс-Крыжаноўскай – польскамоўнай філосафке беларускага паходжання, псіхалагу і педагогу, вучаніцы Р. Авенарыюса. Аналізуюцца яе погляды на будучыню сям’і і праблему выхавання ў кантэксце ўласцівых самой аўтарцы і шырока прадстаўленых у тагачасным грамадстве лева-радыкальных феміністычных поглядаў. Паказана, што, нягледзячы на ў цэлым характэрныя для фемінізму першай хвалі асноўныя ідэі Кодзіс-Крыжаноўскай, ёй былі ўласцівы і некаторыя адметныя для яе часу і культуры погляды: падкрэслена станоўчая роля адведзена чалавечай індывідуальнасці, адмаўленне неабходнасці і магчымасці «нацыяналізацыі» выхаваўчых функцый ад сям’і на карысць масавага дзяржаўнага выхавання.

Ключавыя словы: Кодзіс-Крыжаноўская, фемінізм, жаночае пытанне, эмпірыкрытыцызм, гісторыя беларускай філасофіі.

The article is dedicated to Józefa Krzyżanowska-Kodisowa, a Polish-speaking philosopher of Belarusian origin. Her views on the future of the family and the problem of education are analyzed in the context of the author left-radical feminist views widely represented in the society at that time. It is shown that, despite the main ideas of Krzyżanowska-Kodisowa, which are generally characteristic of the first-wave feminism, she had some distinctive views on the problem: the positive role assigned to human individuality, the denial of the need and possibility of «nationalization» of educational functions from the family in favor of mass public education.

Keywords: Krzyżanowska-Kodisowa, feminism, women's issue, empiricriticism, history of Belarusian philosophy.

Поўнае забыццё, якое напаткала імя Юзэфы Кодзіс-Крыжаноўскай (Józefa Krzyżanowska-Kodisowa, 1865–1940 гг.) у беларускай навуцы і культуры, можа быць параўнана бадай толькі з гэткай жа абсалютнай беспадстаўнасцю такой грамадскай амнезіі. Насуперак вядомаму выслоўю Г. Ахматавай, якая прыпісала чалавечай памяці добры густ, у дадзеным выпадку мусім рапсуда запярэчыць такому няведанню асобы і тэкстаў філосафкі, нават сярод, здавалася б, найболей зацікаўленых даследнікаў: беларусаведаў, айчынных феміністак...¹ Між тым гэтыя тэксты прадстаўляюць сабой хоць і досыць радыкальную і экзатычную (эмпірыкрытыцызм, паяднаны з сацыялістычнай крытыкай культуры), але, бясспрэчна, цікавую і паслядоўна праведзеную філасофскую пазіцыю, якая патрабуе самага пільнага гісторыка-філасофскага вывучэння.

Яшчэ большую цікавасць уяўляе сама асоба Ю. Кодзіс-Крыжаноўскай – філосафкі, псіхалага, педагога, актыўнай дзяячкі жаночага, сацыялістычнага і пацыфісцкага руху.

¹У кантэксце беларускай навуцы можам казаць толькі аб некалькіх спарадычных згадках: успаміны аб мужы і жонцы Кодзіс у кантэксце культурнага жыцця перадрэвалюцыйнага Менску [1, с. 19]; згадкі аб Юзэфе раскіданыя ў нарысе, прысвечаным ейнаму мужу [2, с. 223–230]; або некалькі словаў аб ёй у артыкуле пра беларускіх студэнтаў у швейцарскіх універсітэтах [3, с. 90]. Параўнальна лепш біяграфія філосафкі асветлена ў польскамоўных тэкстах, але і тут можна канстатаваць: маштабы асобы вымагаюць большага. Найперш і перад усім варта сказаць аб свежым даследаванні Монікі Беднарчук, адностраваным у тэксце «Канстэляцыі непакорнай» [4] – дыхтоўным біяграфічным нарысе, які адрозніваецца як паўнотой ахопу, так і наватарствам метадалогіі. Варта згадаць таксама сціслы нарыс Цэцыліі Валеўскай. Бадай першая з біяграфак Кодзіс-Крыжаноўскай, Валеўская адводзіць ёй некалькі старонак у сваёй брашуры «Польская жанчына ў навуцы» [5, с. 15–16, 40].

Адносна тэкстаў датычных яе філасофскай творчасці, а пагатоў прысвечаных аналізу апошняй, бадай не знойдзецца іншага слова апроч «катастрофа». Стасоўна беларускай навуцы змушаны казаць пра адсутнасць падобных тэкстаў як класа. Небагата дае і зварот да сусветнага кантэксту. Досыць падрабязны і спагадлівы да думкі аўтаркі артыкул Рышарда Ядчака [6], прысвечаны яе эпістэمالагічным поглядам; некалькі старонак з апісаннем поглядаў Кодзіс-Крыжаноўскай на гісторыю і філасофію гісторыі ў тэксце Ежы Матэрницкага [7, с. 85–88]; сціплая характарыстыка яе ідэй у кнізе Даніэлы Стэйлы, прысвечанай рэцэпцыі ідэй эмпірыкрытыцызму ў рускім кантэксце [8, с. 58–59] – спіс на які, як казаў той, стае пальцаў адной рукі.

Нарадзілася ў маёнтку Залучча (сучасны Стаўбцоўскі раён Мінскай вобласці), навучалася, а пасля і сама настаўнічала ў таемных польскіх школах Менска. Па вышэйшую адукацыю выправілася ў Жэневу, пасля – у Цюрых, дзе вучылася ў Р. Авенарыуса. Пад кіраўніцтвам апошняга піша і ў 1893 г. паспяхова абараняе дысертацыю «Zur Analyse des Apperceptions begriffes» («Аб аналізе паняцця аперцэпцыі» [9]). Здабытая ступень зрабіла яе першай у свеце жанчынай доктарам псіхалогіі.

Апроч вучобы актыўна ўдзельнічае ў Цюрыху ў жыцці польскамоўнага студэнцтва радыкальна сацыялістычных поглядаў [10], [11, к. 84–85]. Знаёміцца бадай з усімі галоўнымі прадстаўнікамі будучай польскай левіцы. У тым ліку – з Габрыелем Нарутовічам. З будучым першым прэзідэнтам Польшчы філосафу аб'ядналі не толькі палітычныя погляды і агульнае месца навучання, але і сваяцкія повязі: за яго выйдзе замуж родная сястра Юзэфы – Ева Крыжаноўская. Тут жа, у Цюрыху, наша гераіня знаёміцца ўжо са сваім уласным абранкам і мужам Тэадорам Кодзіс. Муж Юзэфы і сам быў асобай незвычайнай: таленавіты і самаадданы хірург у ім сумяшчаўся з тэарыстам-бамбістам, гуманістычная спагада ўсялякаму бядуячому чалавеку суседзіла з патрабавальнасцю і нават жорсткасцю да сябе і сваіх крэйных... [падрабязней гл. у 14, с. 223–230].

З-за пераследу Тэадора ў Расейскай імперыі сужэнцы змушаны ў 1891 г. з'ехаць у ЗША. Абодва настаўнічалі ў народным універсітэце для польскіх эмігрантаў і абодва шукалі працаўладкавання ў афіцыйных амерыканскіх універсітэтах. Шанцавала ў апошнім толькі мужу. Саму Юзэфу, нягледзячы на самыя лепшыя і станоўчыя рэкамендацыі, напісаныя не толькі Р. Авенарыусам, але і зоркамі тагачаснай амерыканскай псіхалагічнай і філасофскай навук Уільямам Джэймсам і Джоанам Дзьюі (гл. [12] і [13]), ніводны са шматлікіх амерыканскіх універсітэтаў, куды яна звярталася па прафесарскую працу, не ўзяў, з-за панавалых тады сярод іх кіраўніцтва гendarных забабонаў.

У 1901 г. Юзэфа Кодзіс-Крыжаноўская вяртаецца ў Менск, дзе ў 1904 г. да яе далучаецца і Тэадор. Сям'я актыўна залучаецца ў менскае жыццё – культурнае, палітычнае, грамадскае. Менавіта ў Менску будуць напісаны ўсе асноўныя працы Юзэфы Кодзіс-Крыжаноўскай. Пасля смерці мужа (далося ў знак знясіленне падчас аперыравання шматлікіх параненых на франтах Першай сусветнай вайны), ратуючыся ад віру рэвалюцыі, з'язджае ў 1918 г. у Варшаву, дзе і жыве да свайго спачыну ў 1940 г. Увесь міжваенны перыяд самым актыўным чынам прымала ўдзел у шматлікіх пацыфісцкіх арганізацыях і рухах, лічачы, што толькі поўная дэмілітарызацыя і раззбраенне Еўропы (а ў перспектыве – і ўсяго свету) можа выратаваць яе ад катастрофы.

Апроч акадэмічнай кар'еры філосафа-эмпірыякрытка, залучанасці ў сацыялістычную палітыку і яе дбанні ў на ніве адукацыі, вядомасць Юзэфу Кодзіс-Крыжаноўскай прынес і актыўны ўдзел у жаночым руху. Меркаваць аб адметнасцях яе падыходу і прапанаваных ёй развязанняў так званага «жаночага пытання» можам на падставе тэксту «Kwestya rodziny w sprawie kobiecej» («Сямейнае пытанне ў жаночай справе») – невялікай брашуры, выдадзенай аўтаркай у 1909 г.

Але перад тым, як перайсці да непасрэднай характарыстыкі брашуры, спынімся на момант на яе кантэксте і прысвецім некалькі абзацаў польскамоўнаму жаночаму руху канца XIX – пачатку XX ст. у цэлым.

У найбольш шырокай перспектыве кажам пра частку буйной гістарычнай падзеі – руху за гendarную роўнасць правоў, які на зломе стагоддзяў ахоплівае ў адносна сціслыя тэрміны, амаль аднамомантна, усю еўрапейскую культурную прастору – нягледзячы на ўсю яе эканамічную і сацыяльна-палітычную гетэрагеннасць і стракатаць. Апроч відавочнага комплексу ідэй і патрабаванняў – раўнапраўе мужчыны і жанчыны, павелічэнне (а часцяком і проста наданне ўпершыню) палітычных правоў для апошняй, скасаванне ўсіх адукацыйных і прафесійных гendarных бар'ераў – актывістак на ўсім гэтым абшары лучыла і пэўнае адзінства генеалогіі: абапіраліся на актыўнае развіццё сацыялістычнага і ліберальнага рухаў у палітычным полі, на знаходкі і канцэптальныя распрацоўкі новаўсталявай антрапалогіі і ідэі сацыяльнага эвалюцыянізму ў навуковым асяроддзі [14, р. 815]. Нарэшце, спасылаліся на адзіны корпус «класічных» тэкстаў – «Падпарадкаванне жанчыны» (1869) Джона Сцюарта Міля, «Жанчына і сацыялізм» (1879) Аўгуста Бебеля і «Паходжанне сям'і, прыватнай уласнасці і дзяржавы» (1884) Фрыдрыха Энгельса.

Польскамоўны фемінізм першай хвалі быў часткай агульнаеўрапейскага жаночага руху канца XIX – пачатку XX ст., з аднога боку, і ў пераважнай сваёй большасці кантэкстуальна прыналежаў да палітычнага ландшафту Расейскай імперыі з адметным для яе «жаночым пытаннем», з другога, меў і некаторыя адметнасці, якія адрознівалі яго ад першага і адасаблялі яго ў другім.

Па-першае, кажам пра трансгранічную і нават транснацыянальную адносна тагачаснай палітычнай мапы з'яву. Польская мова яднала актывістак па ўсёй тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай, тымчасова раз'яднанай паміж Расейскай, Аўстра-Вугорскай і Прускай імперыямі, і

давала магчымасць лавіраваць і карыстацца адрозненнямі ў палітычных сістэмах і сацыяльна-эканамічных варунках гэтых трох дзяржаваў. Па-другое, адносна ўжо Расейскай імперыі, тая ж самая мова выступала як *lingua franca* для ўсяго стракатага ў этнічным, канфесіянальным і культурным плане грамадства «заходніх губерняў», стымулюючы такім чынам актыўны абмен ідэямі і практыкамі барацьбы за гендарную роўнасць сярод актывістак, прыналежных да (патэнцыйна) розных нацыянальных кантэкстаў.

Па-другое, адносна першай хвалі польскага фемінізму трэба казаць аб адметных сацыяльным паходжанні яго актывістак і эканамічна-палітычных матывах іх далучэння да руху. У абсалютнай большасці маем справу з жанчынамі шляхецкага паходжання – прадстаўніцамі эліты, калі не ў эканамічным, то прынамсі ў культурным значэнні слова [14, р. 801]. Што датычыць прычынаў – прынамсі ўскосных – іх далучэння да руху, то апроч калізій адносна высокага ўзроўню першаснай адукацыі, амбіцыяў, звязаных з гэтым іх сацыяльным паходжаннем, з аднаго боку, і шматлікіх перапонаў, пастаўленых грамадствам на шляху атрымання вышэйшай адукацыі і прафесійнай кар’еры, з другога, не малую ролю адыгрывалі і адметныя сацыяльна-эканамічныя варункі: параза паўстання 1863–1864 гг., накладзеная на аграрную рэформу. Менавіта той «вялікі ўпадак шляхты» [11, к. 2], пра які піша ў сваіх успамінах наша гераіня, – прычым, упадак раптоўны, гвалтоўны і навочны – змушаў шукаць новых стыляў жыцця, спараджаў незадаволенасць старым і традыцыйным ладам.

Паўстанне 1863–1864 гг., з яго знакамітым лозунгам «За нашу і вашу свабоду!», было апошній спробай універсальнага разняволення пад адзіным сцягам «адраджэння Рэчы Паспалітай». Ужо падчас саміх падзей розныя ідэалагічныя сцэжкі, якія на момант згуртавалі ўдзельнікаў, пачалі разыходзіцца ў процілеглыя бакі. Параза і спароджаная ёй фрустрацыя грамадства толькі прыспешылі далейшае адасабленне розных ідэалогіяў, сама ж прага да эмансipaцыі засталася і яшчэ болей запалала ў варунках яе незадаволенасці. Нехта вырашыў, што прычына няўдачы ў тым, што да волі быў пакліканы не той народ, і пачаў усведамляць раней незаўважаную стракатасць краёвай «польскасці». Нехта палічыў, што заклік быў скіраваны не да тых сацыяльных стратаў... Іншыя ж каналізавалі свой эмансipaцыйны імпульс у рэчышчы «жаночага пытання»².

У папаўстаніцкія часы шмат што змянілася ў гендарных (дыс)балансах беларускай культуры. Шмат хто з былой інтэлігенцыі і эліты Краю – у тагачасных абставінах у абсалютнай большасці мужчыны – аказаўся ў сасланні, змушанай эміграцыі, а сама меншае – перад перспектывай згубы свайго былога грамадскага і эканамічнага статусу. Пэўную ролю адыгрывалі і чыннікі сацыяльна-псіхалагічнага характару: расчараванне, крах спадзеваў, адначасна і патрэба рэзка змяняць свой гаспадарчы ўклад – усё гэта спрыяла распаўсюджанню апатыі, пасіўнасці і асацыяльных паводзінаў сярод некалі «моцнага» полу, на тле чаго, тым больш навочным, становілася несправядлівае становішча «слабога». Адылі дамо слова самой нашай гераіні. Вось яе юнацкія ўспаміны: «У той час на Белай Русі гэта быў нармальны стан: вельмі разумныя жанчыны і недасведчаныя мужчыны <...>. На гэтым прынцыпе мы з сястрой пабудавалі сабе цэлы погляд на свет. На нашу думку, жанчыны былі <...> разумнейшыя за мужчынаў. Такім чынам, яны павінны кіраваць светам <...>. Гэта быў час, калі праблема раўнапраўя жанчын лілася з-пад зямлі. Інакш і быць не магло, бо жанчыны былі больш маральныя і больш разумныя за мужчынаў. Апошнія не мелі тады звычкі вучыцца. Выключэннем было толькі заканчэнне сярэдняй школы. Потым п’янства, карты, жанчыны. У перспектыве быў толькі параліч сталага ўзросту. І калі ў пэўнай сям’і жанчына не магла заняць пасаду кіраўніка, гэтая сям’я была на мяжы распаду» [311, к. 53–54; тут і далей пераклад з польскай наш – Н.І.]

Пяройдзем да характарыстыкі самой брашуры «*Kwestya rodziny w sprawie kobiecej*».

Калі параўнаць з тагачасным станам гендарных спрэчак, брашуру і прадстаўлены ў ёй погляд на жаночую справу адрознівае як незвычайная пастаноўка пытанняў, так і адметнасць прапанаваных адказаў. Агулам тэкст гучыць досыць зладзённа, нібы пісаны не ў 1909 г., але, калі не нашай прамой сучасніцай, то, прынамсі, прадстаўніцай другой паловы ХХ ст.

Нягледзячы на назву брашуры, Кодзіс-Крыжаноўскую рупіць не так сама сям’я, як праблема выхавання. Тэкст ставіць пытанні аб гендарнай справядлівасці не толькі ў сінхранічным зрэзе роўнасці правоў, але і з дыяхранічнага пункту гледжання пераемнасці пакаленняў, механізмаў узнáўлення культуры і дзіцячай адукацыі, у якой жанчына адыгрывае вырашальную і – на думку Кодзіс-Крыжаноўскай – непазбыўную ролю.

²Больш падрабязна і грунтоўна пра ролю Паўстання 1863–1864 гг. для першага пакалення польскамоўных феміністак гл. у [15].

Аўтарка пачынае тэкст з уласнага подзіву: жаночы рух ужо паспеў на момант напісання брашуры стаць заўважнай і сталай сацыяльнай з'явай, шматлікія яго прадстаўніцы змусілі грамадства звярнуць на сябе і свае патрабаванні ўвагу, але, у той жа час, здавалася б навочнае і першаснае пытанне аб будучыні сям'і і звязаная з ім праблема дзіцячага выхавання абыходзіцца дзячакмі руху пераважна маўчаннем.

Тысячы вуснаў – рытарычна заўважае Кодзіс-Крыжаноўская [16, s. 1] – штодня і безупыну абвяшчаюць жанчыне: твае месца ў сям'і, ёй мусяць абмяжоўвацца твае мэты і мары, сям'я – тое зачараванае кола па-за якім ты не можаш нават уяўляць сябе. Здавалася б, усё, што тычыцца сям'і, павінна быць у цэнтры ўвагі і думак тых сучасных жанчын, якія наважыліся патрабаваць сваіх палітычных правоў і сацыяльнай роўнасці. Замест гэтага бачым, як піша Кодзіс у 1909 г., жанчыны прамаўляюць аб свабодзе ў каханні, працы, адукацыі, але бадай не маюць што сказаць аб будучай арганізацыі сям'і.

Нават калі заўтра жанчына здабудзе тыя свабоды і правы, аб якіх яна марыць і якіх патрабуе сёння, нават тады неабходнасць нараджэння і гадавання дзяцей нікуды не знікне, застанеца біялагічным фактам чалавечай прыроды [16, s. 2].

Сярод сучасных ёй людзей прагрэсіўных перакананняў Кодзіс-Крыжаноўская заўважае спадзеў: функцыю выхавання новых пакаленняў возьме на сябе сацыялістычная дзяржава будучыні і вызваліць тым самым жанчыну прышласці ад гэтага цяжару [16, s. 2]. На гэта аўтарка па-першае і мімаходам заўважае, што самі радзіны звязаныя з істотнай стратай фізічных сілаў і гэты факт таксама мусяць быць улічаны пры абмеркаванні будучага раўнапраўнага грамадства [16, s. 2]. Але ж асноўная праблема тычыцца не столькі самога нараджэння, колькі патрэбы ў выхаванні дзяцей.

Гэта толькі сёння, як разважае Кодзіс-Крыжаноўская ў сваім 1909 г., можа здавацца, што перакласці на кагосьці іншага ўсе турботы па выхаванні і гадаванні ўласнага дзіця – прыемна і выгодна. Так, кажа аўтарка, у сучасным класавым грамадстве, сярод ягоных вышэйшых станаў існуюць адпаведныя інстытуты матак, губернантак і д. п. Але, калі ўзняцца на сацыялагічны пункт гледжання, такая практыка нічога не змяняе ў становішчы жанчыны як сацыяльнай адзінкі або грамадскай істоты. У выпадку карміцелькі або губернанткі адзінка жаночай сілы ўсе адно губляецца для грамадскіх справаў. Гэта «развязанне» можа мець толькі індывідуальна-псіхалагічнае значэнне, бо не ўсе жанчыны аднолькава здатныя адчуваць у сабе пакліканне да выхавання і гадавання дзяцей. Але ж на абстрактна-сацыялагічным узроўні адна жаночая адзінка проста замяняецца на іншую. Значыць для грамадства будучыні, якое захоча вызваліць жанчыну ад адпаведных функцый, застаецца адзінае выйсце: замена індывідуальнага выхавання на выхаванне масавае, так бы мовіць «фабрычнае» [16, s. 3].

Але ж, як разважае далей Кодзіс-Крыжаноўская, утрыманне маладых чалавечых адзінак як аднастайнай і не дыферэнцыраванай масы (а менавіта такі погляд і прадугледжаны масавым выхаваннем) не толькі не можа быць паспяховым, але і наагул не мае месца быць, як этычна заганнае [16, s. 3].

Квазі-фабрычныя і рамесніцкія аналогіі, якія аўтарка знаходзіць у тэкстах сваіх сучаснікаў, у пытанні выхавання новых людзей відавочна хібяць. Чалавек ёсць жывой істотай, пры тым, як заўважае Кодзіс-Крыжаноўская, найболей складанай і дасканалай з усіх нам вядомых, а таму – надзвычай зменлівай і індывідуальнай. Маладыя людзі патрабуюць разнастайнасці і дыферэнцыяванасці ў падыходах да свайго выхавання [16, s. 3]. Адзіны шаблон і адзіная схема выхавання, якія б аднолькава добра пасавалі да любога, былі б магчымыя толькі ў выпадку прынцыповай аднастайнасці чалавечых адзінак – а гэтага няма і быць не павінна, цвердзіць аўтарка. Індывідуальнае выхаванне адпавядае самой прыродзе рэчаў.

Адзначым тут пэўнае ваганне Кодзіс-Крыжаноўская між дэскрыптыўным і нарматыўным падыходамі: або масавая, квазі-фабрычная «прадукцыя» новых людзей прынцыпова немагчымая і супярэчыць самой істоце рэчаў і натуральным законам; або яе не можа быць, бо пры наяўнасці яе ўмоўнай магчымасці, такі праект гамагенізацыі трэба адрываць як супярэчны этычным нормам. Хаця на маўленчым узроўні Кодзіс-Крыжаноўская, здаецца, схіляецца да першай інтэрпрэтацыі, яе наступнае разважанне, прысвечанае зменлівасці ўяўленняў аб выхаванні і іх залежнасці ад сацыяльнага стану жанчыны, хутчэй прыналежыць да другой.

Сучасная жанчына, як кажа Кодзіс-Крыжаноўская, неўнікнёнасці індывідуальнага выхавання не бачыць і не хоча яе зразумець. Чаму? Таму, што і сама жанчына сёння разглядаецца толькі як адна з множнасці, як істота без індывідуальнасці, бо і сама не звыкла покуль цаніць уласную асабістасць, дбаць пра яе. Яна выконвае тыя самыя абавязкі, што і кожная з жанчын, убіраецца ў тыя строі, якія дыктуюць сённяшняя мода і агульныя густы, яе

разглядаюць як падлеглую тым жа агульнапрынятым маральным абавязкам, паводле якіх судзяць любую з кабет... Як вынік – не шануе ані сваёй уласнай індывідуальнасці, ані ўнікальнасці сваіх дзяцей [16, s. 3–4].

Таму, як заўважае Кодзіс-Крыжаноўская, разняволенне жанчыны, яе вызваленне з сучасных грамадскіх кайданоў павінна пачынацца са змены яе ўяўленняў і паняццяў. Менавіта жанчыны, якія сёння маюць справу з фармаваннем «жывога матэрыялу» [16, s. 4], першымі мусяць зразумець: да яго нельга ставіцца паводле законаў «мёртвай» прыроды.

«Усялякі шаблон ёсць ворагам жыцця» («Wszelaki schemat jest wrogiem życia» [16, s. 4]), нібы прадугадваючы ідэі І. Канчэўскага і ягонага эсэ «Адвечным шляхам», якое з'явіцца дванаццаццю гадамі пазней за «Kwestya rodziny...», абвяшчае Кодзіс-Крыжаноўская.

Нават, калі ў мэтах аргументацыі дапусціць магчымасць рэалізацыі планаў аддання выхаваўчых функцый на карысць будучай сацыялістычнай дзяржавы, нават тады паміж сённяшнім станам і грамадствам прышласці праляжа даўгі і разлеглы пераходны перыяд, падчас якога яшчэ не «нацыяналізаваныя» выхаваўчыя абавязкі жанчыны мусяць быць улічаны і пэўным чынам (у імя справядлівасці) кампенсаваныя.

«Трэба мець нейкі план», – падводзіць падрахунак сваім разважанням і аргументам Кодзіс-Крыжаноўская [16, s. 4]. Па-першае, жанчыне мусяць усвядоміць свае прыродныя схільнасці і свае натуральнае пакліканне да сямейнага жыцця і выхавання новых людскіх пакаленняў. Большасць жанчын не жадае поўнага аддалення ад свайго патомства. Але жадаючы застацца маці і выхавацелькай сваіх дзяцей, сучасная жанчыны не хоча быць і цалкам залежнай ад свайго мужа. Гэта значыць, што жанчыны прагнуць не вызвалення ад сваіх абавязкаў перад уласнымі дзецьмі, але ж разняволення ад эканамічнай залежнасці ад мужчын. І менавіта тут узнікае задача для грамадства – не муж мусяць забяспечваць жыцці жонкі і дзяцей падчас першых год па нараджэнню, але ж дзяржава.

Фактычна, Кодзіс-Крыжаноўская разважае аб нечым падобным на сучасную практыку дэкрэтных выплат і дэкрэтнага адпачынку – кампенсаваных з боку грамадства часу і сродкаў, страчаных жанчынамі падчас і ў першыя гады пасля цяжарнасці.

Кодзіс-Крыжаноўская задаецца пытаннем: адкуль могуць быць пазычаны гэтыя – відавочна не малыя – сродкі на падобную кампенсацыю, асабліва калі казаць не пра мройную сацыялістычную дзяржаву прышласці, але ж пра сённяшняе грамадства [16, s. 6]? Фактычна, як заўважае філосафка, такія сродкі, магчыма, у недавальняючай, але ж значнай колькасці, ужо спаганяюцца эканомікай, але ж у парадку адваротным справядлівасці.

Сёння жанчына сплывае своеасаблівы падатак на сваю цяжарнасць – праз няроўную аплату працы. Калі за аднолькавы працоўны час лекар атрымлівае больш за лекарку, калі заробак настаўніка большы за заробак настаўніцы, калі кравец атрымлівае больш за швачу, а лёгкай – за пакаёўку, чым гэта ёсць, калі не коштам утрымання сям'і, які жанчына змушана аплочваць замест мужчыны? Менавіта гэтыя грошы і мусяць быць пераразмеркаваныя на карысць будучых матак, для таго, каб яны маглі выконваць свае функцыі.

Кодзіс-Крыжаноўская, такім чынам, прапануе эканамічную гіпотэзу (праўда ў асертарычнай мадальнасці): назіраная ў грамадстве гендарная дыспропорцыя заробкаў насамрэч ёсць прыхаваным падаткам – кампенсацыяй фізічных і працоўных сіл жанчын, страчаных імі падчас цяжарнасці і выхавання дзяцей. Існы эканамічны лад грунтуецца на ўяўленні, што дадатковыя сродкі, заробленыя мужчынамі, мусяць пайсці на ўтрыманне сям'і.

Кодзіс-Крыжаноўская, калі разгарнуць яе думку, прапаноўвае наступнае: у справядлівым грамадстве заробкі жанчын і мужчын не толькі мусяць быць зраўнаны. Апроч таго, прыблізна тая ж прапорцыя, на якую яны адрозніваюцца зараз, мусяць быць зарэзервавана (відаць, у форме адпаведнага падатку) за дзяржавай для выплат будучым маткам. Тады, як прарочыць Кодзіс-Крыжаноўская, жанчына стане сапраўды незалежнай у шлюбе і знікне сённяшня сацыяльная няроўнасць між жонкай і каханкай, між народжаным у шлюбе і пазашлюбным дзіцём [16, s. 6]. Сённяшняе ж грамадства падмяняе гэтакія фактычна эканамічнае пытанне ўдаванымі маральнымі праблемамі.

З аднаго боку, перад намі характэрны лева-радыкальны феміністычны дыкурс пералому XIX і XX ст.: спадзева на дзяржаву будучыні і апалогія больш актыўнага і кіраванага ідэаламі справядлівасці ўмяшальніцтва дзяржавы ў рынкавыя стасункі; рэдукцыянісцкі падыход (індывідуальныя і асабістыя адрознасці мусяць быць зняты абстрактна-сацыялагічным поглядам, патрэбы жанчын зводзяцца да пераважна біялагічных); развядзенне этычных і эканамічных пытанняў з перавагай відавочна адданай апошнім – большасць, здавалася б, невырашальных маральных дылемаў сучаснасці знаходзяць свае

развязанне ў простым перапамеркаванні сродкаў. Нават істотнае для думак Кодзіс-Крыжаноўскай разрозненне паміж сапраўднымі прагненнямі і мэтамі жанчын і іх сённяшнімі памылковымі ўяўленнямі аб сабе вельмі падобнае і, відаць, сканструявана па аналогіі з характэрна марксісцкай дыхатаміяй «класа ў сабе» і «класа для сябе».

З другога боку, у аўтаркі «Сямейнага пытання...» не назіраецца характэрнага для таго ж марксізму гістарычнага эсхаталагізму. Яна выступае не столькі за рэвалюцыйнае пераўладкаванне ўсяго грамадства, колькі за яго рэфармаванне, лічыць, што яго праблемы можа развязаць адпаведная падатковая і субсідыяльная палітыка.

Але найбольш ярка адметнасць падыходу і ідэй Кодзіс-Крыжаноўскай на тле тагачаснага лева-радыкальнага фемінізму праступае акурат у яе развязаннях асноўных праблем брашуры: паслядоўна бароніць выхаваўчую і адукацыйную ролю жанчын-матак. Не толькі апрагэстоўвае саму ідэю магчымай «нацыялізацыі» гэтых функцый грамадствам, але наадварот – менавіта ў сямейным, мацярынскім гадаванні бачыць засцярогу ад празмернага апякунства, а значыць, і ідэалагічнага кантролю з боку дзяржавы. У якасці гіпотэзы выкажам здагадку: рапгучую ролю ў станаўленні такіх нехарактэрных для яе часу і атачэння поглядаў адыграла ўласная біяграфія аўтаркі і культурна-палітычныя рэаліі «заходніх губерняў», дзе толькі сямейнае выхаванне і мацярынскія ўплывы маглі захаваць у дзіцяці багатыя і размаітыя культурныя традыцыі краю, пагроза якім сыходзіла акурат ад адзяржаўленай гаманегізуюча-русіфікатарскай школы.

Нечакана і арыгінальна для тыхчасовага сацыялістычнага дыскурсу гучыць і ўшанаванне аўтаркай чалавечай індывідуальнасці, якая ў яе вачах уяўляе каштоўнасць і мэту саму па сабе і павінна быць падтрыманай і культываванай як у жанчыне, паняволенай густамі і меркаваннямі грамадства, так і ў выхаванні наступных пакаленняў чалавецтва. Супярэчнасць жа культурных шаблонаў і жыцця, лапідарна, але станоўка праведзеная Кодзіс-Крыжаноўскай, наогул гучыць як папярэдняя рэпетыцыя «Адвечным шляхам» Ігната Абдзіраловіча.

Літаратура

1. Долотова, О. В. Культурно-просветительская работа интеллигенции в Беларуси (1907–1914 гг.) / О. В. Долотова // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. – Мінск, 2015. – Вып. 10. – С. 17–27.
2. Грицкевич, В. П. С факелом Гиппократа : из истории белорусской медицины / В. П. Грицкевич. – Минск : Наука и техника, 1987. – 270 с.
3. Банькоўскі-Цюліг, М. Студэнты і студэнткі з Беларусі ў швейцарскіх універсітэтах (XVI – пачатак XX ст.) / М. Банькоўскі-Цюліг // Беларусіка 6 : Беларусь паміж Усходам і Захадам. Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу. – Мінск, 1997. – Ч. 2. – С. 83–90.
4. Bednarczuk, M. Konstelacje «niepokornej». Wokół biografii Józefy Kodis z Krzyżanowskich / M. Bednarczuk // Sztuka Edycji. – 2022. – Т. 21, № 1. – S. 133–167.
5. Walewska, C. Kobieta polska w nauce / C. Walewska. – Warszawa, 1922. – 33 s.
6. Jadczyk, R. Teoriopoznawcze podstawy filozofii józefy kodisowej / R. Jadczyk // Acta Universitatis Nicolai Copernici Filozofia VI. – Nauki humanistyczno-społeczne. – 1982. – Zeszyt 130. – S. 47–66.
7. Maternicki, J. Filozofowie o historii 1899–1918 (Adam Mahrburg, Józefa Kodisowa, Florian Znaniecki) / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1979. – № 9. – S. 79–90.
8. Стейла, Д. Наука и революция Рецепция эмпириокритицизма в русской культуре (1877–1910 гг.) : реценция эмпириокритицизма в русской культуре (1877–1910 гг.) / Д. Стейла ; пер. с итал. О. Поповой. – М. : Акад. Проект, 2013. – 363 с.
9. Kodis, J. Zur Analyse des Apperceptions begriffes : Eine Historisch Kritische Untersuchung / J. Kodis. – Berlin : Verlag Von S. Calvary, 1893 – 202 s.
10. Kodisowa, J. Ze wspomnień osobistych / J. Kodisowa // Gabriel Narutowicz : pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga pamiątkowa. – Warszawa 1925. – S. 33–49.
11. J. Kodisowa z Krzyżanowskich [Wspomnienia z lat ok. 1870–1890] // Biblioteka Narodowa. – Rps akc. 13.660.
12. List Williama Jamesa do Józefy Kodis // Biblioteka Narodowa. – Rps akc. 13661.
13. List Johna Deweya do Rektora Jordana // Biblioteka Narodowa. – Rps akc. 13661.
14. Blobaum, R. E. The «Woman Question» in Russian Poland, 1900–1914 / R. E. Blobaum // Journal of Social History. – 2002. – Vol. 35, № 4. – P. 799–824.
15. Stegmann, N. Die Töchter der geschlagenen Helden. Feminismus und Frauenbewegung in Polen 1863–1919 / N. Stegmann, – Wiesbaden 2000. – 283 s.
16. Kodisowa, J. Kodisowa Kwestya rodziny w sprawie kobiecej / J. Kodisowa. – Warszawa 1909. – S. 1–6.